

RAZLIKE U IZRAŽENOSTI POTENCIJALNO PROBLEMATIČNIH PODRUČJA UČENIKA (POSIT) U ODNOSU NA NJIHOVE SOCIO-DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE

*dr Žana Vručinić, vanredni profesor
Univerzitet u Banjaluci
Fakultet bezbjednosnih nauka*

Apstrakt: Djeca i mladi u Bosni i Hercegovini čine ranjivu populaciju, jer žive sa roditeljima, od kojih neki, nakon četvorogodišnjeg rata (1991-1995), boluju od neliječenog PTSP-a. S obzirom na to da ih navedene okolnosti čine podložnim problemima u brojnim oblastima psihosocijalnog funkcionisanja, potrebno im je kontinuirano praćenje u ovom kontekstu. S tim u vezi, cilj ove studije je utvrditi razlike u izraženosti potencijalno problematičnih područja adolescenata mjerenih Problem orijentisanim skrining instrumentom za tinejdžere (Problem-Oriented Screening Instrument for Teenagers, POSIT; Rahdert, 1991), s obzirom na pol, godine, mjesto stanovanja, broj djece u porodici i porodičnoj strukturi, kako bi se identifikovali potencijalni problemi i prevenirale poteškoće u psihosocijalnom funkcionisanju u 10 oblasti: upotreba/zloupotreba supstanci, fizičko zdravlje, mentalno zdravlje, porodični odnosi, vršnjački odnosi, obrazovni status, profesionalni status, socijalne vještine, slobodno vrijeme/rekreacija i agresivno ponašanje/delinkvencija. Uzorak u ovom istraživanju je bio prigodan i činilo ga je 789 učenika, od kojih je 471 učenik osnovnih škola i 318 učenika srednjih škola iz Republike Srpske. Rezultati istraživanja pokazuju da postoje statistički značajne razlike u funkcionisanju u oblasti koja pokriva zloupotrebu droga, odnose sa vršnjacima, profesionalni status, mentalno zdravlje i slobodno vrijeme i rekreacija, s obzirom na kategoričku nezavisnu varijablu pol. Kada je riječ o uzrastu, kao nezavisnoj kategoričkoj varijabli, uočene su statistički značajne razlike s obzirom na oblast funkcionisanja u oblastima zloupotreba droga, fizičko zdravlje, odnose sa vršnjacima, profesionalni status i agresivno ponašanje i delinkvencija. Statistički značajne razlike u oblasti funkcionisanja u dijelu porodičnih odnosa, pronađene su s obzirom nezavisnu kategoričku varijablu mjesto stanovanja. S obzirom na broj djece u porodici, ispitanici se razlikuju u oblastima funkcionisanja koje se odnose na fizičko i mentalno zdravlje, odnose sa vršnjacima, društvene vještine i obrazovanje. Nezavisna kategorička varijabla porodična struktura razlikuje ispitanike prema funkcionisanju u sljedećim oblastima: fizičko zdravlje, odnosi sa vršnjacima i agresivno i delinkventno ponašanje. U radu su razmatrane teorijske i praktične implikacije ovih nalaza.

Ključne riječi: POSIT, sociodemografske karakteristike, učenici

UVOD

Adolescencija je period relevantan za uspostavljanje ključne osnove neophodne za sazrijevanje, odgovornost i autonomni rast. Adolescencija je period ogromnih promjena. Ove promjene su fizičke, društvene i emocionalne, a sve one imaju mogućnost da predstavljaju izazove i prepreke u životu mlade osobe (Choudhury et al., 2008). Sawyer i saradnici (Sawyer et al., 2018) smatraju da se ova faza razvoja obično proteže od 10 do 24 godine. Kao socijalna grupa, mladi pripadaju određenoj starosnoj grupi, dijele specifične društvene karakteristike, odgovarajuće društvene uloge i obrasce ponašanja. Pored toga, mladi ljudi su veoma ranjiva populacija u modernom društvu jer više ne uživaju u zaštiti koju su imali kao djeca, a istovremeno, oni još nisu u poziciji da koriste sve mogućnosti i pogodnosti dostupne odraslima.

Adolescenciju karakteriše biološki rast i promjene u radu hormona. Ovaj period se obično naziva pubertet (Sawyer et al., 2018). Hormonske promjene tokom puberteta su pokrenute nadbubrežnim žlijezdama i gonadama koje mijenjaju kognitivni, emocionalni i motivacioni procesi i tako dolazi do značajnih strukturnih i funkcionalnih promjena u mozgu (Dahl et al., 2018). Ove

promjene u mozgu su povezane sa fluktuacijama u ponašanju. Adolescent je u teškom položaju, jer više nije dijete već „odrasla osoba u nastajanju“. Svojevrsna kriza identiteta rješava se ukoliko adolescent pronađe odgovor na pitanja: Ko sam ja? Šta mogu? Šta smijem? i Kakav treba da postanem? U protivnom neće znati ko je i po čemu se razlikuje od drugih, tj. tada se javlja zbrka ili konfuzija identiteta. Mladi ljudi su tada nesigurni u pogledu svog polnog identiteta, društvenog statusa, svoje socijalne uloge, kao i vlastite vrijednosti u očima drugih (Erikson, 2008). Ovi i drugi važni konflikti obilježavaju formiranje ličnog identiteta koje je, barem privremeno, praćeno osjećanjem zbunjenosti, usamljenosti, strepnje, a ponekad i osjećanjem krivice, potištenosti i praznine.

Sa sazrijevanjem pojačava se svijest o seksualnom identitetu, adolescenti seksualno eksperimentišu i upuštaju se u rizična ponašanja (Neinstein, 2002). Na ponašajnom planu formiranje identiteta se ispoljava kroz buntovnost, i nepoštovanje autoriteta. Na socijalnom planu, vršnjaci, bilo u grupama ili individualno, su novi oslonac, inspiratori i rivali adolescenata. Izuzetno bliski odnosi sa vršnjačkim grupama predstavljaju zamjene za porodice jer obezbjeđuju bliskost, osjećaj pripadnosti i nadoknađuju osjećaj identiteta – grupnog, u zamjenu za još nepostojeći – lični. Ove relacije mogu predstavljati osnovnu preokupaciju adolescenata i dati impuls problematičnom ponašanju (Ćurčić, 2004). Mladić/djevojka se susreće sa često suprotnim zahtjevima i mora da usvoji oprečne socijalne uloge (npr. djeteta i odrasle osobe). Oni su često prisiljeni da donose sudbonosne odluke u pogledu izbora poziva, partnera, itd., a da intelektualno i emocionalno nisu dovoljno spremni da to odgovorno učine (Vrućinić, 2021). Nažalost, danas su mladi ljudi više zainteresovani za aktivnosti koje nisu korisne kako za njih tako ni za naciju. Oni biraju da provode dane drogirajući se i igrajući video igrice, provode noći zabavljajući se, živeći život (Sanjoy, 2020).

Treba napomenuti da su okolnosti koje ometaju adekvatnu društvenu integraciju mladih ljudi posebno uočljive u tranzicionim društvima. To potvrđuju i rezultati istraživanja mladih u Jugoistočnoj Evropi (Lavrić et al., 2019). U takvim društvima ekonomska dešavanja su pokazala da su se mladi već susreli s otežanim pristupom obrazovnim resursima i zaoštrenom konkurencijom na tržištu rada, zbog čega su postali osjetljiviji na nejednakost šansi. Promjene u tranzicionim društvima ogledaju se i u oblasti obrazovanja, budući da su prilike za obrazovanje na prestižnim obrazovnim institucijama, mnogima nedostupne (Lavrić et al., 2019). Globalizacija, kao nova etapa razvoja civilizacije ubrzava razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija, zahtijeva profesionalnu fleksibilnost i mobilnost i pojačane migracije stanovništva (obično od nerazvijenih do razvijenijih dijelova svijeta). Proces (post)modernizacije u savremenom svijetu doprinose slabljenju tradicionalnih, porodičnih i drugih veza, i postojećih načina prenošenja vrijednosti i obrazaca ponašanja na sljedeću generaciju. Mladi ljudi su stoga prinuđeni da češće traže neizvestan i težak put do sticanja svog identiteta i individualne strategije za društvenu integraciju.

Analiza problema mladih u zemljama u tranziciji (Miles, 2000) ukazuje da se, pored naznačenih trendova javlja i problem njihove veće izloženosti zdravstvenim rizicima i obrascima zavisničkog ponašanja, kao i njihova veća tolerancija na obrasce devijantnog ponašanja. Osim toga, u većini zemalja u razvoju kao i Bosni i Hercegovini, Republici Srpskoj, mladi – zbog negativnog demografskog trenda, odnosno apsolutnog i relativnog opadanja mladog stanovništva – postaju sve oskudniji resurs. To potvrđuju i podaci iz Republičkog zavoda za statistiku (2022). Mlade treba posmatrati kao nosioce, ali i kao predstavnike dominantne vrednosti, odnosno poželjnih promjena i inovacije. Situacija postaje još komplikovanija, a ishodi odrastanja krajnje neizvjesni, uzimajući u obzir iskustvo rata.

Djeca i mladi u Bosni i Hercegovini žive sa roditeljima, od kojih neki, s obzirom na četvorogodišnji građanski rat (1991-1995), pate od neliječenog posttraumatskog stresnog poremećaja i tako čine ranjivu populaciju. S obzirom na to da ih pomenute okolnosti čine podložnim problemima u brojnim oblastima psihosocijalnog funkcionisanja, potrebno je stalno praćenje u ovom kontekstu. Nezaposlenost roditelja, potencijalni problemi u kući, školi i njihovom neposrednom okruženju, zajedno sa opasnostima po fizičko i mentalno zdravlje i razvoj, doveo je značajan dio mladih u opasnost. Pored toga, djeca i mladi suočavaju se sa bezbroj socijalnih, ekonomskih i psiholoških problema koji mogu rezultirati delinkvencijom i antisocijalnim ponašanjem. Mladi mogu promijeniti budućnost društva svojim blagostanjem i ohrabrujućim ponašanjem (Sanjoy, 2020). S tim u vezi, neophodno je obezbjeđivanje optimalnih društvenih uslova za razvoj mladih budući da su oni relevantni ne samo kao naš budući potencijal, nego i kao naš društveni resurs danas (Vrućinić & Vasiljević, 2021).

Sadašnja studija

Razdoblje individualnog sazrijevanja uvijek je obilježeno specifičnim teškoćama s kojima se suočavaju mladi koji treba da se integrišu u određeno društvo i bez pomenutih dramatičnih društvenih poremećaja. Širi spektar potencijalno problematičnih područja kod adolescenata – zdravlje (fizičko i psihičko), porodični i vršnjački odnosi, društvene vještine, slobodno vrijeme i rekreacija, obrazovni i profesionalni status, pored agresivnog ponašanja, delinkvencije i upotrebe/zloupotrebe supstanci mjeran je instrumentom POSIT – Problemski orijentisan skrining instrument za tinejdžere (Problem Oriented Screening Instrument for Teenagers; Rahdert, 1991). Ovaj instrument se generalno koristi kao skrining instrument u ustanovama za maloljetničko pravosuđe, a zatim upućivanje (ako je indikovano) za dubinsku procjenu u odgovarajuće stručne službe (Dembo et al., 1997; Dembo et al., 1995; Dembo et al., 1994). Rezultati istraživanja sugerišu da POSIT može da služi kao koristan instrument za skrining adolescenata kojima je potrebna daljnja procjena zbog zloupotrebe droga (Kelli et al., 2017). Ovaj instrument je korišćen u modelu etničkog poređenja na uzorku od 217 studenata u jugoistočnoj Evropi, Bosni i Hercegovini i Srbiji. POSIT je primijenjen kolektivno na uzorku adolescenata različite etničke pripadnosti i pola, a zatim su rezultati poređeni u okviru iste etničke grupe kao i unutar različitih etničkih grupa uključenih u studiju (French, Kovacevic, & Nikolic-Novakovic, 2013). Potencijalno problematična područja kod adolescenata mjerena instrumentom POSIT takođe su dovođena u vezu sa samoslužućim kognitivnim distorzijama, kao prediktorima (Vrućinić & Vasiljević, 2021).

Do danas nisu sprovedene studije koje su tretirale potencijalna problematična područja kod adolescenata – upotreba/zloupotreba supstanci, fizičko zdravlje, mentalno zdravlje, porodični odnosi, odnosi sa vršnjacima, obrazovni status, profesionalni status (16 godina i više), socijalne vještine, slobodno vrijeme/rekreacija i agresivno ponašanje/delinkvencija, mjerena instrumentom POSIT, u odnosu prema njihovim sociodemografskim karakteristikama. Dakle, hipoteze ne mogu jasno biti izložene, što ovo istraživanje svrstava u eksplorativno. S obzirom na navedeno, problem istraživanja definisan je pitanjem: Koji učenici su, s obzirom na sociodemografske karakteristike, više podložni potencijalnim problemima u brojnim oblastima psihosocijalnog funkcionisanja – upotreba/zloupotreba supstanci, fizičko zdravlje, mentalno zdravlje, porodični odnosi, odnosi sa vršnjacima, obrazovni status, profesionalni status (16 godina i više), socijalne vještine, slobodno vrijeme/rekreacija i agresivno ponašanje/delinkvencija. Iz ovako postavljenog problema istraživanja proizilazi cilj istraživanja: identifikovati učenike/ce koji su više podložni potencijalnom problemima u navedenim oblastima psihosocijalnog funkcionisanja s obzirom na pol, godine, mjesto stanovanja, broj djece u porodici i strukturu porodice, odnosno one učenike prema kojima je potrebno djelovati preventivno. Važno je istaći da nisu svi problemi sa kojima se mladi suočavaju, izraženi do mjere koja zahtijeva kliničku procenu, pa je fokus ovoga istraživanja na primarnoj i sekundarnoj prevenciji.

METOD

Ispitanici

Uzorak u ovom istraživanju bio je prigodan i činilo ga je 789 učenika, od kojih je 471 učenik osnovnih škola i 318 učenika srednjih škola iz Republike Srpske. Životna dob ispitanika svrstana je u raspon od 12 do 19 godina ($M = 14,92$, $SD = 1,79$) od čega je 53,7% dječaka/momaka i 46,3% djevojčica/djevojaka. Iz urbanih sredina bilo je 51,8% učenika, a iz ruralnih 48,2%. Najviše učenika je bilo iz potpunih porodica – sa dva roditelja (86,2%), sa dvoje dece (63,2%), a prema samoprocjeni većina ih je dobrog materijalnog stanja (76%). Obrazovni nivo roditelja zasnivao se na završenoj srednjoj školi (70,1% majki i 76,2% očeva).

Instrument

Potencijalno problematična područja adolescenata mjerena su Instrumentom orijentisanim na skrining problema tinejdžera (Problem-Oriented Screening Instrument for Teenagers, POSIT; Rahdert, 1991). Ovaj skrining instrument za samoprocenu mladih dizajniran je da identifikuje potencijalno

problematično psihosocijalno funkcionisanje u 10 oblasti koje zahtijevaju detaljniju procjenu. POSIT je upitnik kreiran za upotrebu muških i ženskih adolescenata (12–19 godina), koji se sastoji od 139 „da–ne“ stavki koje se boduju po sistemu 0–1. Četrnaest stavki pripada više od jednoj supskali. Instrument ima 10 subskala koje ispituju ove oblasti psihosocijalnog funkcionisanja: upotreba/zloupotreba supstanci, (17 stavki), fizičko zdravlje (10 stavki), mentalno zdravlje (22 stavke), porodični odnosi (11 stavki), odnosi sa vršnjacima (10 stavki), obrazovni status (26 stavki), profesionalni status (18 stavki), socijalne vještine (11 stavki), slobodno vrijeme/rekreacija (12 stavki) i agresivno ponašanje/delinkvencija (16 stavki). Primeri stavki za svaku od deset supskala prikazani su u tabeli 1. Vrijednosti dobijenog Kronbah alfa koeficijenta za pojedinačne supskale, prikazane su u tabeli 2.

Procedura

Zahtjev da se omogući istraživanje upućen je Ministarstvu prosvjete i kulture (Odjeljenje za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje). Poštujući odredbe Uputstva o načinu realizacije programa, projekata i drugih aktivnosti u školama Republike Srpske, za potrebe testiranja učenika bilo je potrebno pribaviti pismenu saglasnost roditelja, što je i urađeno. Učenicima su date osnovne informacije o tome šta se istražuje, a naglašeno je da je istraživanje anonimno i da će se rezultati koristiti isključivo u istraživačke svrhe. U prosjeku, ispitanicima je bilo potrebno 45 minuta da popune upitnike. Ispitanici su popunjavali upitnike u svojim učionicama u vrijeme kada nisu bili uključeni u redovne školske obaveze i zadatke. Istraživanje je uspješno sprovedeno u periodu od novembra 2019. do januara 2020.

REZULTATI

Nezavisna varijabla godine života kategorisana je kao dihotomna – mlađi maloljetnici (varijabla uzrast 12–15 godina kodirana je sa 1) i stariji maloljetnici (varijabla uzrast 16–19 godina kodirana je sa 2). Deskriptivni statistički pokazatelji (M, SD) dobijeni na POSIT upitniku u odnosu na pol, godine života, mjesto stanovanja, broj djece u porodici i strukturu porodice prikazani su u tabeli 2. Da bi se utvrdila razlika u izraženosti potencijalnih problemskih ponašanja u odnosu na pol, godine, mjesto stanovanja, broj djece u porodici i strukturu porodice, sprovedeno je pet multivarijantnih analiza kovarijanse. Ove varijable, pojedinačno, analizirane su u MANCOVA kao kriterijumske varijable, ili kao kovarijati. Preliminarnim analizama utvrđeno je da nisu narušene pretpostavke o normalnosti distribucije, linearnosti, homogenosti varijacije, homogenosti nagiba regresije i pouzdanosti mjerenja kovarijanse.

Tabela 1: Primjeri stavki POSIT

Područja funkcionisanja	Primjeri stavki ^a
Upotreba/zloupotreba supstanci	Da li upadaš u nevolje jer koristiš drogu ili alkohol u školi? Da li si počeo/la da koristiš sve više droge ili alkohola da bi postigao/la efekat koji želiš?
Fizičko zdravlje	Da li imaš problema sa bolom u stomaku ili mučninom? Da li imaš manje energije nego što misliš da bi trebao/la?
Mentalno zdravlje	Da li se lako uplašiš? Da li se često osjećaš tužno?
Porodični odnosi	Da li se tvoji roditelji ili staratelji obično slažu u vezi sa tim kako da postupaju sa tobom? Da li tvoji roditelji ili staratelji i ti radite mnogo stvari zajedno?
Odnosi sa vršnjacima	Imaš li prijatelje koji namjerno oštećuju ili uništavaju stvari? Da li imaš drugare koji su prekinuli školovanje?
Obrazovni status	Dobijaš li 5 i 4 iz nekih predmeta, a ne uspijevaš u drugim? Da li si dobar/ra u matematici?
Profesionalni status (16 godina i više)	Da li si prošlog ljeta imao/la plaćen posao? Da li si često bio/la odsutan/na ili kasnio/la na posao?
Socijalne vještine	Da li ti je teško tražiti pomoć od drugih? Da li te vršnjaci vole i poštuju?
Slobodno vrijeme/Rekreacija	Da li svoje slobodno vrijeme provodiš samo u druženju sa prijateljima? Da li treniraš neki timski sport?
Agresivno ponašanje/delinkvencija	Posjeduješ li neke ukradene stvari? Da li često „upadaš“ u tuče?

^a Rahdert, 1991; Dembo, & Anderson, 2005.

Nakon statističkog eliminisanja uticaja kovarijata u svakoj MANCOVI pojedinačno, ustanovljeno je da se učenici statistički razlikuju u potencijalno problemskim psihosocijalnim oblastima funkcionisanja s obzirom na pol – $\Lambda w = .84$, $F(1,787) = 13.40$, $p < 0.01$, godine – $\Lambda w = .771$, $F(1,787) = 20.89$, $p < 0.01$, mjesto stanovanja – $\Lambda w = .974$, $F(1,787) = 1.92$, $p < 0.05$ i broj djece u porodici – $\Lambda w = .98$, $F(1,787) = 1.36$, $p < 0.05$. Iako se glavni efekat, razlika u grupnim srednjim vrijednostima s obzirom na porodičnu strukturu, nije pokazao značajnim – $\Lambda w = .98$, $F(1,787) = 1.08$, $p > 0.05$, ipak je pronađena razlika između parova, s obzirom na pojedine supskale instrumenta POSIT (vidi tabelu 2).

U tabeli 2 prikazani su rezultati pet multivarijantnih analiza kovarijanse (F and p), razlike u potencijalno problemskim psihosocijalnim oblastima funkcionisanja učenika u odnosu na godine, pol, mjesto stanovanja, broj djece u porodici i strukturu porodice na individualnim skalama upitnika POSIT. Stepene slobode za sve F omjere u tabeli su $df_1 = 1$, $df_2 = 787$.

Tabela 2.

Deskriptivna statistika i MANCOVA rezultati učenika za POSIT skorove s obzirom na pol, godine, mjesto stanovanja, broj djece u porodici i strukturu porodice (N=789)

	Pol M (SD)				Bonferroni test			
	Kronbahov alfa	Rang	Dječaci	Djevojčice	Razlika u aritmetičkim sredinama (M1-M2)	Veličina efekta r/ Cohenov d koeficijent	F	
POSIT	Upotreba/zloupotreba supstanci	.82	0-17	2.21(.13)	1.20(.15)	1.01*	0.96/7.20	25.02***
	Fizičko zdravlje	.65	0-10	2.85(.09)	2.91(.10)	-0.55	-0.30/-0.63	0.19
	Mentalno zdravlje	.78	0-22	7.18(.20)	8.63(.22)	-1.45*	-0.96/-6.90	22.98***
	Porodični odnosi	.60	0-11	2.55(.11)	2.33(.11)	0.22	0.71/2.00	1.98
	Odnosi sa vršnjacima	.65	0-9	2.61(.09)	2.09(.09)	0.52*	0.94/5.78	16.92***
	Obrazovni status	.61	0-22	9.26(.20)	9.55(.21)	-0.29	-0.58/-1.41	0.99
	Profesionalni status	.67	0-14	6.96(.12)	7.60(.13)	-0.64*	-0.93/-5.12	12.93***
	Socijalne vještine	.59	0-10	3.01(.09)	3.24(.10)	-0.23	-0.77/-2.42	2.78
	Slobodno vrijeme/Rekreacija	.57	1-11	4.73(.08)	5.08(.09)	-0.34*	-0.90/-4.11	8.63**
	Agresivno ponašanje/delinkvencija POSIT Total	.67 .86	0-16	4.94(.13)	4.74(.14)	0.20	0.59/1.48	1.05
POSIT	Godine M (SD)				Bonferroni test			
	Kronbahov alfa	Rang	Mlađi maloljetnici N=566	Stariji maloljetnici N=223	Razlika u aritmetičkim sredinama (M1-M2)	Veličina efekta r/ Cohenov d koeficijent	F	
	Upotreba/zloupotreba supstanci	.82	0-17	1.33(.12)	2.80(.19)	-1.47*	-0.98/-9.25	43.83***
	Fizičko zdravlje	.65	0-10	2.71(.07)	3.32(.12)	-0.61*	-0.95/-6.21	19.26***
	Mentalno zdravlje	.78	0-22	7.67(.18)	8.31(.28)	-0.65	-0.81/-2.72	3.75
	Porodični odnosi	.60	0-11	2.25(.09)	2.94(.15)	-0.69*	-0.94/-5.58	16.33***
	Odnosi sa vršnjacima	.65	0-9	2.10(.07)	3.04(.12)	-0.94*	-0.98/-9.57	44.87***
	Obrazovni status	.61	0-22	9.43(.17)	9.32(.27)	0.11	0.23/0.48	0.11
	Profesionalni status	.67	0-14	7.87(.10)	5.70(.17)	2.17*	0.99/15.56	122.85***
	Socijalne vještine	.59	0-10	3.06(.08)	3.24(.13)	-0.18	-0.64/-1.67	1.37
Slobodno vrijeme/Rekreacija	.57	1-11	4.83(.07)	5.07(.11)	-0.24	-0.79/-2.60	3.50	
Agresivno ponašanje/delinkvencija POSIT Total	.67 .86	0-16	4.55(.11)	5.60(.18)	-1.06*	-0.96/-7.04	24.62***	

Tabela 2.

Deskriptivna statistika i MANCOVA rezultati učenika za POSIT skorove s obzirom na pol, godine, mjesto stanovanja, broj djece u porodici i strukturu porodice (N=789) (nastavak)

	Mjesto stanovanja M (SD)				Bonferroni test			
	Kronbahov alfa	Rang	Urbano N=409	Ruralno N=380	Razlika u aritmetičkim sredinama (M1-M2)	Veličina efekta r/ Cohenov d koeficijent	F	
POSIT	Upotreba/zloupotreba supstanci	.82	0-17	1.81(.14)	1.67(.14)	0.14	0.45/1.00	0.50
	Fizičko zdravlje	.65	0-10	2.85(.09)	2.91(.09)	-0.07	-0.32/-0.67	0.28
	Mentalno zdravlje	.78	0-22	7.77(.21)	7.93(.21)	-0.16	-0.36/-0.76	0.27
	Porodični odnosi	.60	0-11	2.68(.10)	2.20(.11)	0.48*	0.92/4.57	9.77**

POSIT			Broj djece u porodici		Bonferroni test		
			M (SD)		Razlika u aritmetičkim sredinama (M1-M2)	Veličina efekta r/ Cohenov d koeficijent	F
	Kronbahov alfa	Rang	Jedno dijete N=86	Dvoje djece ili više N=703			
Odnosi sa vršnjacima	.65	0-9	2.33(.09)	2.41(.09)	-0.08	-0.41/-0.89	0.44
Obrazovni status	.61	0-22	9.24(.20)	9.57(.21)	-0.32	-0.63/-1.61	1.25
Profesionalni status	.67	0-14	7.31(.12)	7.20(.13)	0.11	0.40/0.88	0.41
Socijalne vještine	.59	0-10	3.17(.09)	3.05(.09)	0.11	0.55/1.33	0.71
Slobodno vrijeme/Rekreacija	.57	1-11	4.90(.08)	4.88(.08)	0.02	0.12/0.25	0.03
Agresivno ponašanje/delinkvencija	.67	0-16	4.91(.13)	4.77(.14)	0.14	0.46/1.04	0.51
POSIT Total	.86						

POSIT			Porodična struktura		Bonferroni test		
			M (SD)		Razlika u aritmetičkim sredinama (M1-M2)	Veličina efekta r/ Cohenov d koeficijent	F
	Kronbahov alfa	Rang	Porodice sa dvoje djece N=679	Porodice sa jednim djetetom N= 110			
Upotreba/zloupotreba supstanci	.82	0-17	2.25(.41)	1.68(.11)	0.57	0.69/1.90	1.68
Fizičko zdravlje	.65	0-10	3.42(.60)	2.81(.07)	0.61*	0.58/1.43	4.90*
Mentalno zdravlje	.78	0-22	9.20(.60)	7.68(.16)	1.52*	0.87/3.46	5.37*
Porodični odnosi	.60	0-11	2.89(.31)	2.39(.84)	0.50	0.37/0.79	2.18
Odnosi sa vršnjacima	.65	0-9	3.16(.25)	2.27(.07)	0.89*	0.92/4.84	10.58**
Obrazovni status	.61	0-22	10.52(.58)	9.26(.16)	1.27*	0.82/2.96	4.02*
Profesionalni status	.67	0-14	7.36(.35)	7.25(.10)	0.11	0.20/0.43	.08
Socijalne vještine	.59	0-10	3.65(.27)	3.05(.08)	0.60*	0.83/3.01	4.00*
Slobodno vrijeme/Rekreacija	.57	1-11	5.15(.23)	4.87(.06)	0.28	0.64/1.67	1.23
Agresivno ponašanje/delinkvencija	.67	0-16	5.35(.39)	4.78(.11)	0.57	0.70/1.99	1.84
POSIT Total	.86						

Tabela 2.

Deskriptivna statistika i MANCOVA rezultati učenika za POSIT skorove s obzirom na pol, godine, mjesto stanovanja, broj djece u porodici i strukturu porodice (N=789) (nastavak)

POSIT			Porodična struktura		Bonferroni test		
			M (SD)		Razlika u aritmetičkim sredinama (M1-M2)	Veličina efekta r/ Cohenov d koeficijent	F
	Kronbahov alfa	Rang	Porodice sa dvoje djece N=679	Porodice sa jednim djetetom N= 110			
Upotreba/zloupotreba supstanci	.82	0-17	1.70(.11)	2.02(.27)	-0.32	-0.61/-1.55	1.23
Fizičko zdravlje	.65	0-10	2.81(.07)	3.26(.17)	-0.45*	-0.87/-3.46	5.96*
Mentalno zdravlje	.78	0-22	7.75(.16)	8.47(.40)	-0.72	-0.76/-2.36	2.73*
Porodični odnosi	.60	0-11	2.42(.08)	2.61(.21)	-0.19	-0.51/-1.20	0.74
Odnosi sa vršnjacima	.65	0-9	2.31(.07)	2.71(.17)	-0.40*	-0.84/-3.08	4.85*
Obrazovni status	.61	0-22	9.31(.15)	9.93(.39)	-0.63	-0.72/-2.10	2.25
Profesionalni status	.67	0-14	7.27(.09)	7.19(.23)	-0.08	0.22/0.46	0.10
Socijalne vještine	.59	0-10	3.09(.07)	3.30(.18)	-0.21	-0.61/-1.54	1.18
Slobodno vrijeme/Rekreacija	.57	1-11	4.90(.06)	4.90(.16)	0.05	0.00/0.00	0.00
Agresivno ponašanje/delinkvencija	.67	0-16	4.74(.10)	5.49(.26)	-0.76**	-0.86/-3.81	7.46**
POSIT Total	.86						

Napomena: MANCOVA= multivarijatna analiza kovarijanse

Na osnovu rezultata Bonferonijevog testa za naknadna poređenja otkriveno je da dječaci/momci, za razliku od djevojčica/djevojaka postižu statistički značajno više skorove na dimenziji zloupotreba droga, odnosno, prema samoizjaveštanju, više zloupotrebljavaju droge i potencijalno imaju više funkcionalnih problema u odnosu sa vršnjacima. Pored toga, dječaci/momci postižu statistički značajno niže skorove na dimenziji profesionalni status, što znači da, za razliku od djevojčica/djevojaka, prema rezultatima samoizjaveštanja, bolje funkcionišu u ovoj oblasti. S druge strane, djevojčice/djevojake imaju potencijalno više funkcionalnih problema u vezi sa mentalnim zdravljem, u odnosu na dječake. Djevojke/djevojčice, za razliku od dječaka, lošije funkcionišu u dijelu koji se odnosi na slobodno vrijeme i rekreacija, odnosno postižu statistički značajno više skorove u ovoj funkcionalnoj oblasti.

Kada je riječ o uzrastu, kao nezavisnoj kategoričkoj varijabli, može se uočiti da stariji maloljetnici potencijalno imaju više funkcionalnih problema u vezi sa zloupotrebom droga i u dijelu koji se odnosi na fizičko zdravlje u odnosu na mlađe maloljetnike. Međutim, oni (stariji maloljetnici) postižu više skorove na dimenziji porodični odnosi, odnosno lošije funkcionišu u ovoj oblasti, za razliku od mlađih maloljetnika, i, prema rezultatima Bonferonijevog testa za naknadna poređenja potencijalno imaju više funkcionalnih problema u odnosu sa vršnjacima, ali bolje funkcionišu u oblasti koja se odnosi na profesionalni status. Stariji maloljetnici, za razliku od mlađih, postižu više skorove

na dimenziji agresivno ponašanje i delinkvencija, što ukazuje na potencijalne probleme u ovoj oblasti funkcionisanja.

Ispitanici iz urbanih dijelova grada, kada je riječ o nezavisnoj kategoričkoj varijabli mjesto stanovanja postižu više skorove na dimenziji koja pokriva porodične odnose, odnosno, za razliku od svojih vršnjaka iz ruralnih dijelova grada, lošije funkcionišu u ovoj oblasti. Rezultati Bonferonijevog testa za naknadna poređenja ukazuju na to da jedinci, za razliku od djece koja to nisu, potencijalno imaju više funkcionalnih problema u odnosu na fizičko i mentalno zdravlje, u odnosima sa vršnjacima i u vezi sa društvenim vještinama. Takođe oni, za razliku od djece koja imaju braću ili sestre, slabije funkcionišu i u dijelu koji se odnosi na obrazovanje. Jedinci postižu statistički značajno više skorove u ovim oblastima funkcionisanja. Sudeći prema porodičnoj strukturi kao nezavisnoj kategoričkoj varijabli, djeca koja žive u porodicama sa jednim roditeljem postižu više skorove na dimenziji fizičko zdravlje, što ukazuje na potencijalne probleme u funkcionisanju u ovoj oblasti. Takođe, djeca koja žive u porodicama sa jednim roditeljem, slabije funkcionišu kada je riječ o odnosima sa vršnjacima i u većoj mjeri pokazuju agresivno i delinkventno ponašanje (postižu više skorove u vezi sa navedenim dimenzijama), sudeći prema rezultatima Bonferoni testa.

Na osnovu Cohenovog d koeficijenta, može se vidjeti da sve statistički značajne razlike u aritmetičkim sredinama pokazuju efekat visokog intenziteta (vidi tabelu 2).

DISKUSIJA

Cilj ovog eksplorativnog istraživanja koje sprovedeno na uzorku učenika osnovnih i srednjih škola iz Republike Srpske bio je da se, u svrhu primarne prevencije, identifikuju učenici/ce koji su podložniji potencijalnim problemima u brojnim oblastima psihosocijalnog funkcionisanja – upotreba/zloupotreba supstanci, fizičko zdravlje, mentalno zdravlje, porodični odnosi, odnosi sa vršnjacima, obrazovni status, profesionalni status (16 godina i više), socijalne vještine, slobodno vrijeme/rekreacija i agresivno ponašanje/delinkvencija s obzirom na pol, godine, mjesto stanovanja, broj djece u porodici i strukturu porodice.

Rezultati istraživanja pokazuju da dječaci/momci, za razliku od djevojaka, postižu statistički značajno više skorove na dimenziji zloupotreba droga, odnosno, prema samoizvještavanju, više zloupotrebljavaju droge. Nalazi drugih istraživača ukazuju na to da je učestalost zloupotrebe supstanci generalno veća među dječacima/momcima nego djevojčicama/djevojkama (James, et al., 2013; Stone et al., 2012). Pored toga, dječaci/momci, za razliku od djevojčica/djevojaka postižu više skorove na supskali odnosi sa vršnjacima, što ukazuje na potencijalne funkcionalne probleme u ovoj oblasti. Prema nalazima istraživanja, u reagovanju na konfliktne situacije dolaze do izražaja kognitivne razlike u odnosu na pol, tako da će žene, za razliku od muškaraca, vjerovatnije pokušati pregovarati, nego biti pasivne ili se fizički opirati (Kaysen et al., 2005). Iako se putem procesa socijalizacije usvajaju komunikacijske vještine, čini se da svojstvene polne razlike u kogniciji, ličnosti i biologiji i dalje značajno oblikuju međuljudske interakcije, uključujući agresiju, i ne mogu se u potpunosti odbaciti (Zakriski et al., 2005).

Pored toga, dječaci/momci postižu statistički značajno niže skorove na dimenziji profesionalni status, što znači da za razliku od djevojčica/djevojaka, prema rezultatima samoizvještavanja, bolje funkcionišu u ovoj oblasti. Rezultati drugih istraživanja (Angjelkoska & Stankovska, 2014) ukazuju na to da dječaci u profesionalnoj orijentaciji pokazuju interes za značajno širi raspon zanimanja – od mašinskih radova, preciznih tehničkih radova, poljoprivrednih poslova, trgovine, administracije, manje za obrazovno - kulturni rad, novinarstvo, muziku, dramu i socijalni rad, što je više svojstveno djevojkama, odnosno imaju veći potencijal u ovom kontekstu što im omogućava profesionalni rast i razvoj. S druge strane, ženski pol koji čini ispitivani uzorak prijavljuje više potencijalno funkcionalnih problema u vezi sa mentalnim zdravljem, u odnosu na muški pol, što se može odnositi na rodno vezan proces socijalizacije, putem kojeg se čini da su žene naučile da se disciplinuju i internalizuju svoje probleme više od muškaraca (Whaley et al., 2016). Djevojke, za razliku od momaka u manjoj mjeri strukturiraju svoje slobodno vrijeme i manje upražnjavaju rekreaciju, prema samoizvještavanju. Tradicionalno su bile i nastavljaju biti, čak dvosturko manje zastupljene u sportskim (Strandbu et al., 2019; Shull et al., 2020), a više u kreativnim aktivnostima (Passmore & French, 2001). Hofer i saradnici (Hofer et al., 2009), u međukulturalnom istraživanju mladih na uzorku petnaestogodišnjaka

iz pet različitih zemalja, otkrili su da djevojke tokom dana provode više vremena učeći, manje izlaze i više su posvećene kućnim poslovima (Videnovic et al., 2010).

Stariji maloljetnici potencijalno imaju više funkcionalnih problema u vezi sa zloupotrebom droga i u dijelu koji se odnosi na fizičko zdravlje. Prema izvještaju Ujedinjenih Nacija o zloupotrebi droga (UNODC, 2018) vrhunac učestalosti zloupotrebe droga bez obzira na vrstu droge kod mladih širom svijeta postiže se u uzrastu od 18 do 25 godina. S druge strane, moguće je da potencijalni problemi u funkcionisanju u oblasti fizičkog zdravlja prije treba da imaju predznak „psiho“(somske) tegobe koje su, iz različitih razloga, svakako više svojstvene starijim maloljetnicima. Prema nalazima samoizvještavanja stariji maloljetnici postižu više skorove na dimenziji porodični odnosi, što ukazuje na potencijalno lošije funkcionisanje u ovoj oblasti, za razliku od mlađih adolescenata. U periodu srednje adolescencija za roditeljski odnos je karakteristično da se stalno smanjuje učestalost sukoba, ali dolazi do porasta emocionalnog intenziteta neslaganja (Laursen et al., 1998). Na socijalnom planu, vršnjaci, bilo u grupama ili individualno, su novi oslonac, inspiratori i rivali adolescenata, zbog čega, prema nalazima samoizvještavanja, može doći do međusobnog problematičnog funkcionisanja. Relacije sa vršnjacima, u doba srednje adolescencije, koji nadoknađuju osjećaj identiteta, mogu predstavljati osnovnu preokupaciju adolescenata i dati impuls problematičnom ponašanju (Ćurčić, 2004), što potvrđuju i nalazi aktuelnog istraživanja (stariji maloljetnici, za razliku od mlađih, postižu više skorove na dimenziji agresivno ponašanje i delinkvencija). Stariji adolescenti, za razliku od mlađih, bolje funkcionišu u oblasti koja se odnosi na profesionalni status, što je svojstveno njihovom uzrastu.

Ispitanici iz urbanih dijelova grada, prema rezultatima istraživanja, postižu više skorove na dimenziji koja pokriva porodične odnose, odnosno, za razliku od svojih vršnjaka iz ruralnih dijelova, lošije funkcionišu u ovoj oblasti. Moguće je da se u ruralnim dijelovima još zadržao tradicionalni način roditeljstva. Uz tradicionalnu porodicu povezuje se i patrijahalna porodica sa jasnim sistemom vrijednosti i podjelom uloga po sistemu značajnosti; otac, majka i na kraju djeca (Janković, 2007).

Jedinci, za razliku od djece koja to nisu, postižu više rezultate u oblasti fizičko i mentalno zdravlje, odnosi sa vršnjacima, agresivno i delinkventno ponašanje, odnosno potencijalne probleme u funkcionisanju u ovim oblastima. Pretjerana ljubav roditelja, popustljivost i ispunjavanje najrazličitijih prohtjeva dovodi do stvaranja razmaženog, egocentričnog, antisocijalnog i neomiljenog djeteta, ili povučenog, senzibilnog, nervoznog djeteta koje izbjegava socijalne kontakte i pretjerano zavisi od oca i majke (Herlok, 1956: 501). Međutim, rezultati ostalih istraživanja nisu jednoznačni, te se kao faktori delinkvencije izdvajaju i drugi faktori; razvod (Boccio, & Beaver, 2019) i dezintegrirana porodica (Krstić, 2014).

S druge strane, ispitanici iz jednoroditeljskih porodica, prema rezultatima samoizvještavanja aktuelnog istraživanja podložni su potencijalnim problemima u oblasti fizičko zdravlje, odnosi sa vršnjacima i u većoj mjeri pokazuju agresivno i delinkventno ponašanje. U jednoroditeljskim porodicama jedan roditelj je preminuo, razveden, nestao, napustio porodicu, ili se nikad nije ni angažovao u životu djeteta. To su porodice u kojima je jednom roditelju oduzeto starateljstvo ili poslovna sposobnost, koji su na izdržavanju kazne ili dužem liječenju (Fišer i sar., 2006, prema Novakov, 2012). Najizraženiji problem jednoroditeljskih porodica je materijalna deprivacija, koja se odnosi na nedostatak finansijskih sredstava i stambene prilike (Tomanović, 2014), što umnogome može doprinijeti smanjenoj brizi kako za sopstveno, tako i za fizičko zdravlje djece, dok je rizik za delinkventno ponašanje četverostruko veći u odnosu na ispitanike koji potiču iz potpunih i funkcionalnih porodica (Kecman, 2007), iako nepotpuna porodica nije sama po sebi odlučujući faktor delinkventnog ponašanja. U jednom istraživanju (Zagorac, 2015) na uzorku 3147 djece iz jednoroditeljskih porodica, odnosno 429 roditelja djece iz jednoroditeljskih porodica, prema samoizvještavanju, trećina roditelja osjeća nedostatak drugog roditelja prilikom uključivanja djeteta u društvo (polazak u vrtić, školu i druženje sa vršnjacima), što ide u prilog rezultatima aktuelnog istraživanja. Zadovoljavanje ovih potreba posredno utiče na ostale potrebe koje su također važne za kasniji razvoj i optimalno funkcionisanje djeteta.

Rijetka su istraživanja sprovedena na uzorku mladih iz opšte populacije (French, Kovacevic, & Nikolic-Novakovic, 2013; Vrućinić & Vasiljević, 2021) koja su koristila instrument POSIT, te je ovo je još jedno istraživanje koje doprinosi diskriminativnoj valjanosti ovog instrumenta. Pored toga što rezultati aktuelnog istraživanja mogu doprinijeti identifikovanju potencijalno rizičnih mladih koji mogu razviti probleme u različitim oblastima psihosocijalnog funkcionisanja, potrebno je spomenuti i

neka ograničenja studije. Instrument POSIT do sada nije dovođen u vezu sa sociodemografskim karakteristikama ispitanika, te ovaj doprinos studije ujedno predstavlja i njeno ograničenje. S tim u vezi, dobijeni rezultati se nisu mogli uporediti sa rezultatima drugih istraživača jer je do sada POSIT uglavnom korišćen na uzorku mladih pacijenata, korisnika zdravstvenih centara (Kelly, et al., 2017; Knight, Goodman, Pulerwitz, & DuRant, 2001) i mladih upućenih na liječenje zbog teških problema u ponašanju, uključujući upotrebu droga (Santisteban, et. al, 1999; Verma, 2020). U ovim istraživanjima ispitivana je konstruktivna i kriterijumska, odnosno konkurentna valjanost ovog instrumenta.

Druge dvije etničke grupe, Bošnjaci i Hrvati, nisu uzete u obzir prilikom ispitivanja, pa se rezultati istraživanja ne mogu primijeniti na sve mlade ljude u Bosni i Hercegovini, što se reflektuje na generalizaciju rezultata. Za mjerenje potencijalno problematičnih područja kod adolescenata korišteni su upitnici za samoprocjenu. Sasvim je moguće da je na rezultate istraživanja uticala sklonost učenika da se predstave u socijalno poželjnom svjetlu, odnosno da minimiziraju potencijalne probleme funkcionisanju u različitim oblastima života. S obzirom na dizajn studije, a uzimajući u obzir zavisne i nezavisne varijable, uzrok i posljedica se ne mogu proučavati. Pored toga, ovo istraživanje se oslanjalo na kvantitativni pristup poprečnog presjeka (cross sectional), pružajući dokaze o psihosocijalnom funkcionisanju učenika u trenutku ispitivanja. Budući da tokom razvoja osoba sazrijeva ne samo fizički, već unapređuje i svoje socijalne vještine koje koristi kako u odnosu sa svojim bližnjim, tako i sa vršnjacima, razvija svoje kognitivne kapacitete koji joj služe u poboljšanju mentalnog zdravlja i rješavanju krize identiteta, završava proces školovanja i definiše profesionalni status, jasno je da se razvijaju i potencijali u psihosocijalnom funkcionisanju individue.

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja pokazuju da postoje statistički značajne razlike u psihosocijalnom funkcionisanju adolescenata s obzirom na pol, uzrast, mjesto stanovanja, broj djece u porodici i porodičnu strukturu. Razumijevanje i svijest o potrebama ove starosne grupe će podržati kliničku praksu i pomoći praktičarima da identifikuju i razumiju fizičke i neurološke promjene kroz koje mlada osoba prolazi, obezbjeđujući tako preventivnu podršku mladoj osobi ne samo da upravlja svojim zdravstvenim potrebama, već i da bolje funkcioniše tokom svog socijalnog i emocionalnog razvoja. Rano prepoznavanje mladih podložnih problematičnom funkcionisanju tokom odrastanja u kontekstu pola, uzrasta, mjesta stanovanja i porodične strukture svakako može doprinijeti bržoj i efikasnijoj preventivnoj praksi, kao i sprečavanju nastanka ozbiljnijih poremećaja u funkcionisanju mlade osobe, štetnih prije svega za nju, porodicu u kojoj odrasta i na kraju za društvo u cjelini.

Dokazi upućuju na to da je rizično ponašanje prirodan i neophodan neurološki proces (Dumontheil, 2016), koji se opisuje kao „neophodan za razvoj optimalne socijalne i psihološke kompetencije” (Ben-Ari, 2004:108.). Takva ponašanja se obično opisuju kao prkos, pomicanje granica i/ili razvoj identiteta, često uključujući nedozvoljene aktivnosti (Blakemore, 2018). Preuzimanje rizika je često povezano s negativnim ponašanjem, međutim, u kontekstu neurološkog razvoja, odnosi se na sve što pomjera mladu osobu iz zone komfora. To može obuhvatati niz aktivnosti, uključujući promjenu škole, sklapanje novih prijateljstava ili isprobavanje različitih aktivnosti. Konačno, jasno je da u rizičnu populaciju spadaju mladi, koji su, usljed svoje emocionalne, socijalne i kognitivne nezrelosti, podložniji raznim negativnim uticajima, te ih društvo treba zaštititi.

Literatura

- Angjelkoska, S., Stankovska, G. (2014). Correlation between the professional interests and the gender of the young person. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education* Vol. 2, No.1
- Ben-Ari, O. T. (2004). Risk taking in adolescence: To be or not to be is not really the question. In Greenberg, J., Koole, S. L., Pyszczynski, T. (Eds.), 104–117. *Handbook of Experimental Existential Psychology*. New York (NY): Guilford Press.
- Blakemore, S. J. (2018). *Inventing ourselves: the secret life of the teenage brain*. London: Doubleday.

- Boccio, C., & Beaver, K. (2019). The influence of family structure on delinquent behavior. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 17(1), 88–106.
- Choudhury, S., Charman, T., & Blakemore, S. J. (2008). Development of the teenage brain. *Mind, Brain and Education* 2(3), 142–147.
- Ćurčić, V. (2004). Traženje smisla u novoj (adolescentnoj) realnosti. U: Ćurčić, V. (Ur.), *Traganje za smislom: adolescencija* (str.11–19). Beograd: IP Žarko Albulj.
- Dahl, R. E., Allen, N. B., Wilbrecht, L., & Suleiman, A. B. (2018). Importance of investing in adolescence from a developmental science perspective. *Nature*, 554, 441–450. <https://doi.org/10.1038/nature25770>
- Dembo, R., & Anderson, A. (2005). Problem Oriented Screening Instrument for Teenagers. In T. Grisso, G. Vincent, and D. Seagrave (Eds.), *Mental Health Screening and Assessment in Juvenile Justice* (pp. 112–122). New York, NY: Guilford Press
- Dembo, R., Schmeidler, J., Borden, P., Sue, C. C., & Manning, D. (1997). Use of the POSIT among arrested youths entering a juvenile assessment center: A replication and update. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 6(3), 19–42. https://doi.org/10.1300/J029v06n03_02
- Dembo, R., Turner, G., Borden, P., Schmeidler, J., & Manning, D. (1994). Screening high risk youths for potential problems: Field application in the use of the Problem Oriented Screening Instrument for Teenagers (POSIT). *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 3(4), 69–93. https://doi.org/10.1300/J029v03n04_05
- Dembo, R., Turner, G., Sue, C. C., Schmeidler, J., Borden, P., & Manning, D. (1995). Predictors of recidivism to a juvenile assessment center. *International Journal of the Addictions*, 30(11), 1425–1452. <https://doi.org/10.3109/10826089509055841>
- Dumontheil, I. (2016). Adolescent brain development. *Current Opinion in Behavioral Sciences* 10, 39–44. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2016.04.012>
- French, L. A., Kovacevic, G., & Nikolic-Novakovic, L. (2013). Assessing the aftermath of war among teens in Bosnia & Serbia: Measures of substance abuse and delinquency with the POSIT (Problem-Oriented Screening Instrument for Teens). *Alcoholism Treatment Quarterly*, 31(1), 95–106. <https://doi.org/10.1080/07347324.2013.746620>
- Herlok, E. B. (1956). *Razvoj deteta*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Hofer, M., Schmid, S., Fries, S., Živković, I., & Dietz, F. (2009). Value orientations and studying in school–leisure conflict: A study with samples from five countries. *Learning and Individual Differences*, 19, 101–112.
- Erikson, E. H. (2008). *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- James, P. D., Smyth, B. P., & Apantaku-Olajide, T. (2013). Substance use and psychiatric disorders in Irish adolescents: A cross-sectional study of patients attending substance abuse treatment service. *Mental Health and Substance Use*, 6(2), 124–132.
- Janković, J. (2007). *Rječnik dijete – odrasli: tumač dječjeg svijeta odraslima*. Zagreb: Etcetera
- Kaysen, D., Morris, M., Rizvi, S., & Resick, P. (2005). Peritraumatic Responses and Their Relationship to Perceptions of Threat in Female Crime Victims. *Violence Against Women* 11, 1515–1535.
- Kecman, B. (2007). Psihosocijalna porodična patologija i delinkventnost. *Engrami*, 29(1-2), 29–38.
- Kelly, S. M., O’Grady, K. E., Gryczynski, J., Mitchell, S. G., Kirk, A., & Schwartz, R. P. (2017). The concurrent validity of the Problem Oriented Screening Instrument for Teenagers (POSIT) substance use/abuse subscale in adolescent patients in an urban federally qualified health center. *Substance Abuse*, 38(4), 382–388. <https://doi.org/10.1080/08897077.2017.1351413>
- Knight, J. R., Goodman, E., Pulerwitz, T., & DuRant, R. H. (2001). Reliability of the problem oriented screening instrument for teenagers (POSIT) in adolescent medical practice 11 Funded in part by the Maternal and Child Health Bureau, Project MCJ-MA259195, HRSA, DHHS. *Journal of Adolescent Health* 29(2), 125–130. DOI: 10.1016/S1054-139X(00)00206-8
- Krstić, Ž. (2014). Činitelji delinkventnog ponašanja. *Europski časopis za bioetiku*, 5/2(10), 323–348.
- Laursen, B., Coy, K. C., & Collins, W. A. (1998). Reconsidering changes in parent-child conflict across adolescence: A meta-analysis. *Child Development*, 69(3), 817 – 832.
- Lavrič, M., Jusic, M., & Tomanovic, S. (2019). Youth Study Southeast Europe 2018/2019. Friedrich-Ebert-Stiftung e. V

- Miles, S. (2000). *Youth Lifestyles in a Changing World*. Buckingham: OpenUniversity Press.
- Neinstein, L. S. (2002). *Adolescent health care: A practical guide* (4th ed.). Philadelphia: Lippincott.
- Novakov, M. (2012). Jednoroditeljske porodice. *Sociološki pregled*, 46(3), 387–399.
- Passmore, A. & French, D. (2001). Development and administration of a measure to assess adolescents' participation in leisure activities. *Adolescence*, 36(141), 67–75.
- Rahdert, E. R. (Ed.). (1991). *The Adolescent Assessment/Referral System Manual*. Pacific Institute for Research and Evaluation.
- Republički zavod za statistiku (2022). Statistički godišnjak Republike Srpske. Poglavlje 5. Stanovništvo. (74–112). Dostupno na: Republički zavod za statistiku. https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/godisnjak/2022/05stn_2022.pdf
- Sanjoy, S. M. (2020). The Need for Youth Participation in the Development of Social Integration. U: *Youth Peace and Development* (str.1–7). Dostupno na: Researchgate. https://www.researchgate.net/publication/338969214_The_Need_for_Youth_Participation_in_the_Development_of_Social_Integration
- Santisteban, D. A. , Tejeda, M., Dominicis, C., Szapocznik, J. (1999). An Efficient Tool for Screening for Maladaptive Family Functioning in Adolescent Drug Abusers: The Problem Oriented Screening Instrument for Teenagers. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse* 25(2), 197–206. DOI: 10.1081/ADA-100101855
- Sawyer, S. M, Azzopardi, P. S., Wickremarathne, D., & Patton, G. C. (2018). The age of adolescence. *The Lancet Child & Adolescent Health* 2(3), 223–228.
- Shull, E. R., Dowda, M., Saunders, R. P., McIver, K., & Pate, R. R. (2020). Sport participation, physical activity and sedentary behavior in the transition from middle school to high school. *Journal of Science and Medicine in Sport* 23, 385–389. 10.1016/j.jsams.2019.10.017
- Stone, A. L., Becker, L. G, Huber, A. M., & Catalano, R. F. (2012). Review of risk and protective factors of substance use and problem use in emerging adulthood. *Addictive Behaviors*, 37(7), 747–775.
- Strandbu, Å., Bakken, A., & Sletten, M. A. (2019). Exploring the minority–majority gap in sport participation: different patterns for boys and girls? *Sport in Society*, 22, 606 – 624. 10.1080/17430437.2017.1389056
- Tomanović, S. (2014). Od društvene pretnje do individualizacije: Jednoroditeljske porodice u savremenom društvu – konceptualno-analički okvir istraživanja. U: S. Tomanović, M. Ljubičić, D. Stanojević (ur.) *Jednoroditeljske porodice u Srbiji – sociološka studija* (str. 9–35). Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2018). *DRUGS AND AGE- Drugs and associated issues among young people and older people World Drug Report (2018)* (United Nations publication, Sales No. E.18.XI.9). Austria, Vienna: Author. Dostupno na: https://www.unodc.org/wdr2018/prelaunch/WDR18_Booklet_4_YOUTH.pdf
- Verma, S. (2020). Opioid use disorder in adolescents: An overview: Treatment needs to include interventions that address young patients' unique needs. *Current Psychiatry*, 19(2), <https://link.gale.com/apps/doc/A616903372/AONE?u=anon~b1063ac4&sid=googleScholar&xid=8e53bb7c>
- Videnovic, M., Pešić, J. & Plut, D. (2010). Young People's Leisure Time: Gender Differences. *Psihologija* 43(2). DOI: 10.2298/PSI1002199V
- Vrućinić, Ž., Vasiljević, D. (2021). Self-Serving Cognitive Distortions as Predictors of Potential Problem Behaviors among Adolescents in Bosnia and Hercegovina. *The Journal of Behavioral Science (TJBS)* Vol. 16, Issue 2, 42–57.
- Vrućinić, Ž. (2021). *Maloljetnička delinkvencija*. Banja Luka: Fakultet bezbjednosnih nauka Univerziteta u Banjoj Luci.
- Whaley, R. B., Hayes, R., & Smith, J. M. (2016). Differential reactions to school bonds, peers, and victimization in the case of adolescent substance use: The moderating effect of sex. *Crime & Delinquency*, 62(10), 1263–1285.
- Zagorac, A. (2015). *Psihosocijalne potrebe jednoroditeljskih porodica*. Kantonalna javna ustanova Sarajevo: Porodično savjetovalište, Sarajevo.

Zakriski, A., Wright, J. & Underwood, M. (2005). Gender Similarities and Differences in Children's Social Behavior: Finding Personality in Contextualized Patterns of Adaptation. *Journal of Personality and Social Psychology* 88, 844–855.

THE DIFFERENCE IN POTENTIAL PROBLEM BEHAVIORS (POSIT) WITH REGARD TO THE SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS AMONG STUDENTS

**PhD Zana Vrucinic, Associate Professor
University of Banja Luka
Faculty of Security Studies**

Abstract: *Children and the young people in Bosnia and Herzegovina constitute a vulnerable population, as they live with their parents, some of whom, having gone through a four-year war (1991-1995), suffer from untreated PTSD. Given that the mentioned circumstances make them susceptible to problems in numerous areas of psychosocial functioning, they need continuous monitoring in this context. In this regard, the aim of this study is to determine the differences in the expression of potentially problematic areas of adolescents measured by a questionnaire Problem-Oriented Screening Instrument for Teenagers (POSIT; Rahdert, 1991), with regard to gender, age, place of residence, number of children in the family and family structure, among students, in order to identify potential problems and prevent difficulties in psychosocial functioning in 10 areas: substance use/abuse, physical health, mental health, family relations, peer relations, educational status, vocational status, social skills, leisure/recreation, and aggressive behavior/delinquency. The sample in this research was convenient and consisted of 789 students, of which 471 were elementary school students and 318 were secondary school students from the Republic of Srpska. The research results show that there are statistically significant differences in functioning in the area that covers drug use/abuse, peer relations, professional status, mental health and leisure and recreation, with regard to the categorical independent variable gender. When it comes to the age, statistically significant differences were observed in following area of functioning: drug use/abuse, physical health, relationships with peers, professional status, and aggressive behavior and delinquency. Considering the independent categorical variable place of residence, statistically significant differences in the area of functioning of family relations were found. Respondents differ in the areas of functioning related to the physical and mental health, relationships with peers, social skills and education, considering the number of children in the family. The independent categorical variable family structure divides respondents according to functioning in the following areas: physical health, relationships with peers, and aggressive and delinquent behavior. The paper discusses the theoretical and practical implications of these findings.*

Keywords: *POSIT, sociodemographic characteristics, students*